

Bør etikkopplæringen i Forsvaret fortsatt gjennomføres av feltprester?

AV NILS TERJE LUNDE

Feltprestene har en sentral rolle i etikkundervisningen i Forsvaret. Det er feltprester som har det altoverveiende ansvaret for gjennomføring av etikkundervisning både i soldatutdanningen, befalsutdanningen og offisersutdanningen. At prester er tillagt en slik undervisningsrolle i en offentlig institusjon, er uvanlig i norsk sammenheng. Det er for eksempel lenge siden prester underviste i den offentlige skolen. Den plass feltprestene har fått i etikkundervisningen i Forsvaret, er derfor interessant å undersøke nærmere.

I det aller første nummer av *PACEM* hadde jeg en artikkel om mandatspørsmålet i etikkundervisningen.¹ Her drøftet jeg hva som var mandatet for at feltprester kunne undervise i etikk i Forsvaret. I en viss forstand blir det jeg nå skriver en oppfølging av det jeg skrev da, men med et bredere perspektiv og sett i lys av de faglige og kontekstuelle utviklingstrekk som har funnet sted siden den gang. Jeg vil også nevne at jeg i en senere monografi om feltpresttjenestens utvikling i Norge, har et eget kapittel om utviklingen av feltprestens rolle i etikkundervisningen i Forsvaret.²

Det viktigste bidraget til drøfting av feltprestenes rolle i etikkundervisningen utgjør imidlertid Alf Petter Hagesæthers doktoravhandling «Makt og etikk: Norsk profesjonsetisk diskurs 1959-2009».³ I dette arbeidet står analyse og tolkning av feltprestenes plass og rolle i etikkundervisningen svært sentralt. Hagesæther fremholder at analysen har vist at «feltpresten som etikkformidler befinner seg i et rollesett med relativt stort konflikt- eller spenningspotensial».⁴ Han har kritiske innvendinger til feltprestenes rolle i Forsvarets etikkundervisning.

¹ Nils Terje Lunde (1998). «Mandatspørsmålet i Forsvarets etikkundervisning», *Pacem* nr. 1.

² Nils Terje Lunde (2003). *Fra Forsvaret i kirken til kirken i Forsvaret: Kirkelig-militære relasjoner i Norge gjennom 1000 år*. Bergen: Eide forlag.

³ Alf Petter Hagesæther (2009). *Makt og etikk: Norsk militær profesjonsetisk diskurs 1959-2009*. Avhandling for graden *Philosophiae Doctor*. Bergen: Misjonshøgskolen.

⁴ Hagesæther 2009, s. 245.

Han er kritisk til feltprestenes monopol som etikkundervisere i Forsvaret fordi «selve feltprestollens akademiske profil, dens status som ikke-stridende og feltprestenes begrensede profesjonserfaring fra praksisfeltet bidrar til at etikkundervisningen mister diskursiv kraft og pedagogisk effekt». Som en følge av dette, er han opptatt av at etikken i større grad må inn som en del av den regulære øvelsen og treningen av militært personell og at militære ledere må inn som formidlere av erfaring.⁵ Dette innebærer imidlertid ikke, ifølge Hagesæther, at feltprestene ikke lenger skal ha noen plass i etikkundervisningen, men at de må «justere sin faglige hegemoniske posisjon og modellmakt (...) og i større grad ta utgangspunkt i den konkrete militære virkeligheten. Dette kan feltprestene gjøre ved å selv skaffe seg erfaring fra krigsskueplassen og slippe til de militære profesjonsutøverne, i et kreativt og fagkritisk samspill».⁶

Formulert med litt andre ord, stiller Hagesæther spørsmålet om feltprestenes plass i etikkundervisningen fremstår med den tilstrekkelige legitimitet og funksjonalitet.⁷ Innehar feltprestens rolle i etikkundervisningen legitimitet både innad i Forsvaret, i samfunnet og i kirken? Gir feltprestens rolle en funksjonell og effektiv etikkundervisning? Det er disse problemstillingene jeg ønsker å drøfte videre i denne artikkelen.

Historisk utvikling

Etikkundervisning i Forsvaret, slik vi kjenner det i dag, er et resultat av en historisk utvikling. Grunnlaget ligger i erfaringene under annen verdenskrig. Feltprestene i de norske styrkene i Storbritannia startet med undervisning for personellet, etter hvert bygget ut til et undervisningsprogram etter mønster fra den britiske feltpresttjenestens undervisningsprogram «Padre's hour».⁸ Oversatt til norsk blir det «Prestens time», og det ble også betegnelsen for feltprestenes undervisningsprogram for vernepliktige etter krigen.

Undervisningens profil og innretning må sees i lys av den grunnleggende tenkningen om Forsvarets samfunnsoppdragende betydning i de første etterkrigsårene. I Innstillingen fra Forsvarskommisjonen av 1946 het det at militærtjenestens mål var å «oppdra rekrutten både til soldat og til demokratisk samfunnsborger, slik at han går tilbake til det sivile liv med kunnskaper om både

⁵ Hagesæther 2009, s. 251-252.

⁶ Hagesæther 2009, s. 265.

⁷ Til legitimitet og funksjonalitet som grunnleggende prinsipper for militær virksomhet, se Håkan Edström, Nils Terje Lunde og Janne Haaland Matlary (red.) (2010). *Uniformitet eller mangfold: Den norske militærprofesjonen i endring*. Oslo: Abstrakt forlag.

⁸ Lunde 2003, s. 198.

hvorledes og hvorfor han skal kjempe».⁹ Feltprestene fikk en spesifikk plass i denne samfunnsoppdragende oppgaven. I henhold til kgl. res. av 22. oktober 1954 ble det fastsatt at feltpresttjenestens fagområde i tillegg til det spesifikt kirkelige og geistlige også innbefattet «sosial-etisk orientering, karakterdannelse (...) og nasjonal-kulturell folkefostring».¹⁰

Følgende temaer var fastsatt i undervisningsprogrammet: Kirkens oppgave i Forsvaret, Hva er et menneske verd? Hvordan kan vi vite hva som er rett? Mennesket med legeme sjel og ånd, Samvittigheten, Autoritet og frihet, Menneskerettighetene og kampen om dem, Gamle og nye dogmer, Kvinne og mann, Ekteskapet, Bibelen, Edruelighetsundervisning, Kirke og kultur og Kirken og Forsvaret.¹¹ Undervisningstemaer gir et godt innblikk i undervisningsprogrammets profil. Det var tydelig kristelig og kirkelig forankret. Det var videre innrettet på soldaten i egenskap av borger og menneske. Soldaten i egenskap av soldat i Forsvaret var tilsvarende lite betont. Temaene for prestens time ble revidert og justert en rekke ganger. Nye tidsaktuelle tema som «arbeidsledighet» og «vårt ansvar for verdens nød» kom inn og den kristelige og kirkelige innretning i tema ble nedtonet etterhvert.

Det ble tydelig presisert at undervisningen ikke skulle være forkynnelse, men det er verd å merke seg at så sent som i forbindelse med en større revisjon av undervisningsopplegget i 1983, ble det understreket at avgrensningen mot forkynnelse

er først og fremst en avgrensning mot form og mot at kun det kristne syn får komme frem. At resultatet av 'PT' kan bli det samme som resultatet av tradisjonell forkynnelse, er det ikke noe poeng for presten å gardere seg mot. Det skjer ofte at presten får spørsmål som bare kan besvares ved at 'bibelske grunnsannheter' holdes fram.¹²

I tillegg til undervisningen for vernepliktige, arbeidet man også i Feltprestkorpset målbevisst på 1950-tallet for å utvikle undervisningsopplegg for krigsskoler. Det ble i denne forbindelse fastsatt et forslag til etikkundervisningsopplegg. Dette var også tenkt gjennomført av feltprest, men til forskjell fra prestens time hadde dette en mer allmenn moralfilosofisk innretning og forankring. De mer overordnede militæretiske problemstillingene var også inkludert, selv om det ikke var noe eget tema om militær profesjonsetikk.¹³

I løpet av 1990-tallet skjedde det større strukturelle og innholdsmessige endringer i etikkundervisningen i Forsvaret. Mens det tidligere ikke hadde vært eg-

⁹ Lunde 2003, s. 244.

¹⁰ Lunde 2003, s. 263.

¹¹ Lunde 2003, s. 285.

¹² Prestens time. Innledning. FPK desember 1983, pkt. 2.1.

¹³ Lunde 2003, s. 285-286.

ne feltprester på krigsskolene med et dedikert ansvar for etikkundervisningen, ble det tilsatt krigsskoleprester, først på Hærens krigsskoler, siden på de øvrige krigsskolene. Dette innebar en økt synliggjøring av feltprestenes rolle i etikkopplæringen i Forsvaret. Denne synliggjøringen tematiserte imidlertid også det grunnleggende spørsmålet om forholdet mellom feltpresten som kirkens representant og rollen som etikkunderviser i Forsvaret.

Dette spørsmålet ble satt på spissen i den såkalte «Mæland-saken» på midten av 1990-tallet. Daværende feltprest på Krigsskolen, Jens Olav Mæland, hadde forfattet en etikkbok som ble brukt som støttemateriell i undervisningen. I denne boken var det et avsnitt om homofili som ble kritisert av kadetter. Saken ble ført helt til topps i Forsvarsdepartementet, og det ble bestemt at boken skulle trekkes helt ut av undervisningen.¹⁴ Denne saken danner bakgrunnen for min første artikkel i *PACEM* om mandatspørsmålet i etikkundervisningen i Forsvaret, som jeg har henvist til innledningsvis i denne artikkelen. Det prinsipielle spørsmålet som ble aktualisert i denne saken, var på hvilke premisser en feltprest kunne undervise i etikk i Forsvaret, eller for å tydeliggjøre spørsmålet enda mer: på hvilke premisser kan Forsvaret la en feltprest undervise i etikk. Disse spørsmålene danner også en sentral bakgrunn for Alf Petter Hagesæthers doktoravhandling som nevnt tidligere.

I siste halvdel av 1990-tallet ble det satt i gang en omfattende prosess med nytt undervisningsopplegg for vernepliktige. Innad i Feltprestkorpsset var det flere som mente at det gamle konseptet med «Prestens time» var modent for utskiftning. I første omgang ble det britiske undervisningsopplegget «Beliefs- and Values Programme», utviklet av Royal Air Force Chaplaincy, oversatt til norsk og gitt betegnelsen «Tros- og verdiprogrammet». Dette var basert på Kohlbergs moralpedagogikk og la vekt på å bevisstgjøre soldatene på deres egne verdier og holdninger. Innretningen var altså induktiv. Programmet ble prøvd ut på noen militære avdelinger.¹⁵ I neste omgang ble det også satt i gang en utvikling av et eget norsk program, hvor man i tillegg til å søke å ivareta den induktive profilen til Tros- og verdiprogrammet, også ville forankre det tydelig i Forsvarets verdier. Dette programmet fikk benevnelsen «Respekt, ansvar mot», forkortet «RAM». Utviklingen av dette programmet skjedde samtidig med utviklingen av Forsvarets kjerneverdier respekt, ansvar og mot. Slik ble dette direkte koblet mot den bredere etikk- og holdningssatsingen i Forsvaret. Utviklingen av det nye programmet tematiserte sentrale spørsmål om forholdet mellom en induktiv og en deduktiv tilnærming, mellom soldatens eget perspektiv og det institusjonelle perspektiv, samt forholdet mellom en allmenn forankring og en kirkelig forank-

¹⁴ Lunde 2003, s. 370-375.

¹⁵ Lunde 2003, s. 383f.

ring av etikken.¹⁶ Den kirkelige forankringen ble kraftig tonet ned i det nye programmet. Forankringen var allmenntisk og det spesifikke militære perspektivet ble styrket.

I siste halvdel av 2000-tallet skjedde det en vesentlig endring i rammevilkårene for etikkundervisningen for vernepliktige. Som en del av arbeidet med statusheving av verneplikten, ble etikk gjort til et studiepoenggivende emne. Emnet fikk benevnelsen «Etikk og militærmakt», forkortet «EMA». Det var Forsvarets høgskole som ble den akkrediterende institusjonen og det ble fastsatt ny fagplan og skrevet en pensumbok. Som en del av denne omleggingen fikk også Feltprestetorpset tilført nye årsverk knyttet til ledelse og gjennomføring av studiepoenggivende undervisning.¹⁷ Denne endringen tematiserte et sentralt spørsmål knyttet til etikkundervisning som holdningsskapende fag versus kunnskapsfag. Mens etikkopplæringen tradisjonelt hadde hatt et sentralt fokus på det holdningsmessige og holdningsskapende, innebar studiepoengreformen at det kunnskapsorienterte perspektivet måtte løftes frem på en annen måte enn tidligere. Gjennom denne omleggingen ble den formelle rollen til feltprester i etikkundervisning styrket. Feltprester kunne nå defineres som høgskolelærere med den faglige autonomi som følger av en slik rolle.

Det var ikke bare i etikkundervisning for vernepliktige at feltprestens rolle ble styrket. Allerede før reformen i grunnleggende soldatutdanning hadde krigsskolene blitt akademisert og delvis lagt inn under universitets- og høgskoleloven. Det samme var tilfelle også på Forsvarets høgskole, hvor det også ble opprettet en egen feltpreststilling med ansvar for undervisning på stabs- og masterstudiet. Det ble også opprettet en egen feltpreststilling på Hærens befalsskole.

I dag er en rekke feltprester knyttet til etikkundervisning på alle utdanningsnivå i Forsvaret. Store deler av denne undervisningen er også en del av universitets- og høgskolesystemet. Gjennom dette er det etablert tydelige og klare rammer. Gjennom den første plan for Holdninger, etikk og ledelse fra 2008 ble Feltprestetorpset definert som «Forsvarets etikkfaglige ressursorganisasjon».¹⁸ I ny tjenesteordning for feltprester, gitt ved kgl. res. av 10. april 2015 ble det dessuten fastsatt at feltprester gir råd i «etiske og moralske spørsmål» i Forsvaret.¹⁹ Slikt sett er feltprestenes rolle i etikkundervisningen i Forsvaret godt forankret og med gode rammer. Samtidig er det også sentrale utviklingstrekk som kan være med på å problematisere feltprestenes plass i etikkundervisningen i Forsvaret. I det følgende vil jeg drøfte disse utviklingstrekkene nærmere.

¹⁶ For nærmere analyse av dette, se Hagesæther 2010, s. 203-218.

¹⁷ Hagesæther 2010, s. 219-232.

¹⁸ *Handlingsplan for forsvarssektoren: Holdninger, etikk og ledelse*, 2008. Oslo: Forsvarsdepartementet, s. 8.

¹⁹ FOR-2015-04-10-369 Tjenesteordning for feltprester, § 3.

Sekularisering

Sekularisering er en bred og dyptgående samfunnsmessig og kulturell prosess som innebærer at religiøse virkelighetsforståelser svekkes både i samfunnslivet og hos individet.²⁰ Religionens plass innsnevres til det private, emosjonelle og liminalsituasjoner eksempelvis i forbindelse med død. Tradisjonelt har religiøse virkelighetsforståelser hatt en sentral betydning som forankring av et samfunns etiske normer. I samfunn som gjennomgår sekularisering svekkes religionens plass i begrunnelsen og forankringen av etikk. Den religiøse ekspertises betydning for etisk fortolkning og rådgivning vil følgelig bli mer og mer svekket i takt med sekulariseringsgraden i et samfunn. I det norske samfunn har kristendommen hatt en sentral plass, institusjonelt knyttet til den evangelisk-lutherske tro som statsreligion og statskirkeordningen.

I særlig grad har statsreligionen hatt en sentral betydning i de militære styrker. Dette kan henge sammen med sosiologiske og funksjonelle faktorer som uniformitet, tradisjonalisme og det særskilte behov for legitimitet og meningsdanning som er knyttet til militærmakt, herunder risiko for død og tap.²¹ Feltprester har hatt en mer fremtredende og offentlig rolle i Forsvaret enn det som er tilfelle for det sivile samfunn. Dette kommer til uttrykk gjennom institusjonalisert offentlig religionsutøvelse som eksempelvis kirkeparader og bønn på linje. Det kommer videre til uttrykk i rådgivning og saksbehandling på en rekke felt utenfor det strengt geistlige, eksempelvis i personellforvaltning. Endelig kommer det også til uttrykk i den sentrale plass feltpresten har hatt i obligatorisk undervisning i Forsvaret.

Ved grunnlovsendringene 21. mai 2012 ble den norske stat formelt sekularisert. Fra formelt sett å ha vært en konfesjonsbundet og konfesjonsforankret stat, ble den norske stat gjennom dette en sekulær stat, selv om det heter i § 2 at statens verdigrunnlag er den kristne og humanistiske arv.²² Religiøs virksomhet skal understøttes av staten, men staten skal ikke selv drive religiøs virksomhet. Dette får sin logiske konsekvens i at prester ikke lenger skal være statstjenestemenn, og at Den norske kirke blir et eget rettssubjekt utenfor staten.²³ Med andre ord blir ikke lenger geistlig kompetanse en del av det statlige styringssystem. Det er imidlertid ett viktig unntak: feltprestene videreføres som statsprofesjon. I et systemperspektiv blir de da et unntak fra hovedregelen og grunnprinsippet.

²⁰ For en klassisk fremstilling av sekulariseringsteori, se Peter L. Berger (1993). *Religion, samfund og virkelighed: elementer til en sociologisk religionsteori*. Oslo: Vidarforlaget.

²¹ For et religionssosiologisk perspektiv på religionens særskilte betydning i militære institusjoner, se Berger 1993, s. 28.

²² LOV-1814-05-17 Grunnloven § 2.

²³ Kulturdepartementet. Høringsnotat 2. september 2014: Staten og Den norske kirke – et tydelig skille.

Feltpresttjenesten er ikke lenger en logisk konsekvens av at staten har en statsreligion og et statlig religionsvesen. Dens videreføring må følgelig etableres på grunnlag av nye, sekulære samfunnspremisser.

Disse premissene er at borgere har fri tros- og livssynsutøvelse og at staten har en plikt til å sikre denne frihet for borgerne. For de av borgerne som har fått sin frihet innskrenket som følge av statens særskilte behov, eksempelvis ved tjenestegjøring i Forsvaret, må staten søke å minimalisere denne innskrenkningen mest mulig, eksempelvis gjennom å organisere og finansiere en feltpresttjeneste. En slik feltpresttjeneste forankres i borgernes rett til fri tros- og livssynsutøvelse, ikke i statens eventuelle behov for etisk bevisstgjøring og opplæring av de tjenestegjørende i Forsvaret.

Samtidig betyr ikke dette at feltpresters undervisning i etiske spørsmål for soldater ligger utenfor ivaretakelsen av retten til fri tros- og livssynsutøvelse. Tros- og livssynsfriheten omfatter i henhold til Den europeiske menneskerettskonvensjon artikkel 9 også retten til å uttrykke sin tro eller sitt livssyn gjennom undervisning.²⁴ Gitt at tro og livssyn har en etisk dimensjon, må dette også tolkes slik at det omfatter retten til undervisning om den etiske dimensjon ved en tro eller et livssyn. Av dette følger at feltprester vil kunne forestå etikkundervisning for personell i Forsvaret, og denne etikkundervisning kan være forankret i et tros- eller livssyn. En slik tros- eller livssynsforankret etikkundervisning er imidlertid ikke det samme som den nåværende etikkundervisningen som forestås av feltprester. Hadde den vært det, ville den ikke kunne vært obligatorisk. Den ville da vært en funksjon av den frie tros- og livssynsutøvelsen.

En obligatorisk etikkundervisning i Forsvaret kan ikke være konfesjonelt forankret. Samtidig kan den heller ikke være verdinøytral. Etikkundervisning i Forsvaret må være forankret i samfunnets og Forsvarets normer og verdier, samt forholde seg til den samfunnsmessige og kulturelle kontekst som undervisningen foregår i. Dette innebærer at samfunnets tradisjoner og kulturarv, herunder også statens verdigrunnlag som er den «kristne og humanistiske arv» slik det formuleres i Grunnloven § 2, blir en relevant forankring av etikkundervisningen i Forsvaret. Det innebærer også at menneskerettighetene, herunder tros- og livssynsfriheten, må forstås som en del av forankringen for undervisningen. Slike perspektiv er ikke irrelevante i etikkundervisningen. Med et slikt utgangspunkt vil heller ikke feltprester prinsipielt sett være irrelevante som bidragsyttere i en slik etikkundervisning. Dette dreier seg ikke bare om at de har etikk som en del av fagkretsen, men også at de har fagkompetanse på sentrale felt innenfor samfunnets tradisjoner og kulturarv, så vel som sentrale menneskerettslige felt.

²⁴ Den europeiske menneskerettskonvensjon artikkel 9, inkorporert i norsk rett gjennom LOV 1999-05-21-30 Menneskerettsloven.

Dette siste feltet er et sentralt poeng. Tros- og livssynsfriheten er en del av de grunnleggende menneskerettighetene som danner en forutsetning for rettsstaten og demokratiet. Overskriften i artikkel 9 i Den europeiske menneskerettighetskonvensjon er «Freedom of thought, conscience and religion».²⁵ Feltprestene utgjør en struktur som synliggjør tanke- samvittighets- og trosfriheten i den militære institusjon. Ivaretagelse av en slik frihet for borgere som tjenestegjør i det militære vil måtte være grunnleggende i rettsstatlige og demokratiske samfunn. Etikkundervisning i militære institusjoner må tilsvarende forstås som en operasjonalisering av denne friheten. Undervisningen skal nemlig bidra til at soldaten bevisstgjøres etisk og settes i stand til å handle moralsk rett i vanskelige situasjoner. Denne målsetting kan ikke kun forankres i den militære institusjons eget behov for adekvate handlemåter, men dreier seg også om ivaretagelse av personellens integritet, qua menneske. På bakgrunn av dette er det ikke urimelig å argumentere for sakligheten i at feltprester er sentrale bidragsytere i en slik undervisning.

Pluralisering

Norge har tradisjonelt sett vært et kulturelt og religiøst enhetssamfunn. Dette er i endring, med en større grad av tros- og livssynsmessig pluralisering. Fra en side sett utgjør dette en motsatt bevegelse av sekulariseringen, idet tro og livssyn blir en mer synlig del av det offentlige rom. På den annen side kan også pluraliseringen sees på som et aspekt ved sekulariseringen, ved at ingen tros- og livssynsmessig tradisjon lengre kan gjøre krav på å utgjøre det eneste meningsbærende alternativ i samfunnet.²⁶

Mens sekulariseringen problematiserer relevansen av en religiøst forankret etikk, innebærer pluraliseringen at også definisjonen av hvilken religiøs forankring som skal legges til grunn, blir problematisert. Det blir dermed en dobbel problematisering av hvorvidt feltpresten har en relevant forankring som grunnlag for etikkundervisningen. I Feltprestkorpset er det en pågående prosess med å gjøre feltpresttjenesten tros- og livssynsmessig inkluderende.²⁷ Dette vil kunne sees på som en tilpasning til den pluralistiske utfordringen også når det gjelder etikkundervisningen. Ulik tros- og livssynsmessig bakgrunn vil kunne fremheves som en positiv verdi, spesielt i møte med en soldatgruppe som også preges

²⁵ Den europeiske menneskerettighetskonvensjon artikkel 9, inkorporert i norsk rett gjennom LOV 1999-05-21-30 Menneskerettsloven.

²⁶ Relasjonen mellom sekularisering og pluralisering er i særlig grad knyttet til religions sosiologen Peter L. Berger. For en kort innføring i dette, se Bruce Karlenzig (1998): «Berger, Peter L. (1929-)» i: *Encyclopedia of Religion and Society*, Walnut Creek: AltaMira Press, s. 52-54.

²⁷ *Feltprestkorpsets skriftserie nr. 1: Feltpresttjeneste og livssynsmangfold*. Oslo 2012, Feltprestkorpset.

av en tros- og livssynsmessig pluralisme. I denne forstand vil etikkundervisningen kunne fungere som en arena for samtale og refleksjon på tvers av ulike tradisjoner. Samtidig skal også etikkundervisningen ha en normativ forankring i Forsvarets grunnleggende verdier.

Den potensielle konflikt som kan finnes mellom feltprestens tros- og livssynsmessige ståsted og den etikkundervisningen som skal fremmes, har i rammen av Feltprestkorpsset blitt løst gjennom det man forstår som en allmenntisk tilnærming og med understrekningen av forankringen i samfunnets kristne og humanistiske tradisjon. Som den historiske skissen har vist, har en slik posisjon ikke vært selvsagt eller uten konflikter. Den nåværende posisjon er slikt sett et resultat av historisk erfaringer. Denne posisjon har man kommet i rette med ut fra den tradisjonelle feltpresttjenestes teologiske ståsted i den lutherske tradisjon, konkret knyttet til tanken om den allmenne åpenbaring og det som kalles «lovens første bruk», det vil si tanken om at etikk ikke bare kommer til uttrykk i Bibelen, men at den også kan komme til uttrykk gjennom fornuft og samvittighet.²⁸ En tros- og livssynsmessig inkluderende feltpresttjeneste vil naturlig nok ikke kunne basere seg på et bestemt teologisk konsept i en bestemt teologisk tradisjon. Forankringen og begrunnelsen må kunne utformes på et tros- og livssynsmessig inkluderende grunnlag, samtidig som den nødvendige tros- og livssynsmessige integritet til personellet ivaretas. Hvordan dette skal utformes konkret, er det for tidlig i prosessen nå å skissere. Dette vil måtte gjøres i dialog mellom personell fra ulike tros- og livssynsmessige tradisjoner.

Deinstitusjonalisering

Nært forbundet med utviklingstrekkene sekularisering og pluralisering, er deinstitusjonaliseringen av tro og livssyn.²⁹ Religion har tradisjonelt vært et institusjonalisert fenomen. Med dette menes at en religion har blitt kjennetegnet av et fastlagt trossystem og fastlagte riter, ofte ledet eller gjennomført av et fastsatt tjenestehierarki med en bestemt religiøs ekspertise. Disse religiøse institusjonene har individet måtte forholde seg til. Deinstitusjonalisering innebærer at de religiøse institusjonene gjennomgår en ytre og indre svekkelse. Den ytre svekkelsen består i at institusjonenes funksjon og rolle i samfunnet svekkes som følge av sekularisering og pluralisering. Den indre svekkelsen dreier seg om institusjonene fremtrer med mindre grad av legitimitet og autoritet i relasjon til personer

²⁸ En slik tilrettelegging finner vi hos Hagesæther (2010, s. 240).

²⁹ Til deinstitusjonalisering fra et religionsosialogisk perspektiv, se Heinz Streib (2007). «Religious Praxis: De-Institutionalized. Theoretical and Empirical Considerations», i: *Religion inside and outside Traditional Institution*, Heinz Streib (ed.). Leiden: Koninklijke Brill.

som er knyttet til religionen. Dette kan i en viss forstand også sees på som utslag av sekularisering og pluralisering. Individet definerer i større grad sin egen tro, mer eller mindre uavhengig av institusjonene. For å illustrere en slik utvikling kan vi ta utgangspunkt i norsk kirkehistorie. Frem til 1842 hadde statsgeistligheten monopol på å lede offentlig religionsutøvelse i Norge. Ved opphevelsen av konventikkelplakaten dette år ble deres monopol hva angår offentlig forkynnelse brutt. Lekfolk kunne nå fritt forkynne uavhengig av geistligheten. Tre år senere, i 1845 ble det gjennom Dissenterloven tillatt å organisere egne menigheter uavhengig av geistligheten.³⁰ I 1913 ble det tillatt med fri nattverd forrettet av lekfolk i statskirken uavhengig av geistligheten.³¹ I 2013 inngikk biskopene en avtale med store lekmannsorganisasjoner i Den norske kirke som anerkjente lekfolks rett til å foreta dåp med gyldighet i Den norske kirke, uavhengig av geistligheten.³² Samtidig viser dåpsstatistikkene at stadig flere lar være å døpe barna sine.³³ Dette er eksempler på en systematisk og grunnleggende deinstitutionalisering innenfor Den norske kirke. Det institusjonelle monopolet på utførelsen av de grunnleggende religiøse handlingene er borte, parallelt med at oppslutningen om disse handlingene svekkes raskt.

Deinstitutionaliseringen er en trend som er relevant for forståelsen av feltprestens plass i etikkundervisningen av to grunner. For det første innebærer den at muligheten for og relevansen av en bestemt institusjonelt gitt etisk forståelse hos målgruppen vanskeliggjøres. Det at presumptivt størstedelen av soldatene fortsatt er formelle medlemmer av Den norske kirke, innebærer ikke automatisk at feltpresten dermed kan forutsette at kirkens etiske tenkning nødvendigvis gir gjenklang eller har autoritet hos disse medlemmer. For det andre svekkes også feltprestens rolle som autoritet i religiøse og etiske spørsmål. I begrenset grad vil henvisning til geistlig autoritet fremstå som særlig relevant. I den grad feltpresten skal kunne fremstå med relevans i etikkundervisningen, må denne etableres langs andre linjer enn den tradisjonelle religiøse autoritet.

Profesjonalisering

Spørsmålet om autoritet tematiserer et utviklingstrekk som i seg selv ikke er begrenset til tro og livssyn, men som er et generelt samfunnsmessig utviklings-

³⁰ Bernt T. Oftestad (1998). *Den norske statsreligionen: Fra øvrighetskirke til demokratisk statskirke*. Kristiansand: Høyskoleforlaget, s. 107-115.

³¹ Oftestad 1998, s. 177-183.

³² Den norske kirke, Bispemøtets protokoll BM 20/11 Orienteringssaker.

³³ SSB.no/kirke_kostr. Den norske kirke, 2014. Hentet 2015-09-30.

trekk. Dette dreier seg om profesjonalisering.³⁴ Profesjonalisering er et utviklingstrekk som består i at det stilles krav til stadig mer spesialisert kompetanse på en rekke områder i samfunnet, så vel som i Forsvaret. Det innebærer også at det blir vanskeligere og vanskeligere å hevde autoritet og kompetanse på andre fagfelt enn sitt eget. I en viss forstand kan profesjonaliseringen sees på som et aspekt ved sekularisering. Virkeligheten deles opp i stadig mindre felt med sine egne krav til faglig ekspertise.

Den religiøse kompetanse forvaltet av prestene hadde tradisjonelt sett et vidt nedslagsfelt. Helt tilbake i middelalderen var deres kompetanse grunnet utdanning, skriveferdigheter og latinkunnskaper av uvurderlig betydning for den verdslige administrasjon. I førsekulære samfunn preget av en religiøs enhetskultur spilte selvsagt også geistligheten en sentral ideologisk rolle. Relevansen av geistlig kompetanse er blitt sterkt innskrenket i moderne samfunn. Dette er en logisk konsekvens av profesjonaliseringen. Den er imidlertid også blitt sterkt innskrenket innenfor også det religiøse felt, jevnfør beskrivelsen av deinstitusjonaliseringen.

Feltprestenes sentrale plass i Forsvarets etikkundervisning kan henge sammen med at Forsvarets kultur og struktur har visse førsekulære trekk, knyttet til blant annet understrekning av enhet, uniformitet, tradisjoner, ritualer og behov for mening. I dette bilde har geistlig kompetanse blitt vurdert som relevant også utenfor det spesifikke religiøse. Etikk kan vurderes som et felt som nettopp tematiserer spørsmål knyttet til disse førsekulære trekkene. Det blir da saklig relevant at feltprestene ivaretar etikkundervisningen.

Samtidig preges også Forsvaret av profesjonalisering. Sentralt aspekt ved en profesjon er et felles verdigrunnlag og felles normer for profesjonsutøvelsen. Etikkundervisning vil således være en viktig arena for å utvikle en slik profesjonalisering. Mens etikkundervisningen tidligere hadde som målsetting å utvikle soldaten i egenskap av borger, blir fokus mer profesjonsrettet. For at etikkundervisningen sett fra Forsvarets side skal være relevant, må den dermed adressere de spesifikke profesjonsmessige utfordringene som soldatene og offiserene står overfor i tjenesten. Dette krever en spesialisert kompetanse, ikke bare når det gjelder etisk teori, men også de ulike militærfaglige felt. Feltprestene har opplagt en bred realkompetanse på forståelse av det militære praksisfeltet. Dette er en konsekvens av at feltprestene er knyttet til de ulike militære avdelingene og deltar integrert i avdelingene. Samtidig innebærer profesjonaliseringen at en ervervet realkompetanse i en bestemt avdeling ikke uten videre kan anvendes fullt ut

³⁴ For nærmere drøftelse av profesjonalisering som begrep og fenomen, se Harald A. Mieg (2008). «Profesjonalisation» i *Handbook of Technical and Vocational Education and Training Research*. Springer Science and Business Media, s. 502-508.

ved annen avdeling. Feltprestene mangler også i stor grad militær profesjonsutdanning. Det er neppe ønskelig eller mulig at feltprester gjennomfører en militær profesjonsutdanning, men det er nødvendig at de gis en tilstrekkelig innføring i relevante militærfaglige felt for å kunne bidra til utvikling av etikkopplæringen.

For å sikre en god og integrert sammenheng mellom etikkopplæring og profesjonsutviklingen er det viktig at etikkopplæringen forankres som en integrert del av utdanningsordningen i Forsvaret. Dermed er det viktig at også personell med annen fagkompetanse og fagbakgrunn enn feltprestene bidrar i etikkopplæringen, både sivile og militære.

Profesjonaliseringen i Forsvaret innebærer videre at profesjonsutdanningen må kvalitetssikres gjennom anerkjente parametre. Akademiseringen av Forsvarets utdanning kan sees på som et uttrykk for dette. Gjennom akademiseringen fastsettes formelle kvalifikasjonskrav for å kunne forestå undervisning og bidra i faglig veiledning. Feltprestekorpset har gjennom mange år satset tungt på å få opp fagpersonell på førstekompetansenivå. En utfordring har vært å beholde kompetanse i relevante stillinger. Per i dag er det kun en person med slik kompetanse innenfor etikk i Forsvarets skolestruktur. Feltprester har etikk som del av fagkretsen i teologistudiet, men denne etikkfaglige kompetansen er primært begrenset til normativ teologisk etikk. Det er behov for mer kompetanse innenfor etisk teori, så vel som krigsetikk og militær profesjonsetikk. Foruten de som har gjennomført doktorgradsstudier, er det ingen feltprester som underviser som har formell videreutdanning i etikk. Skal feltprestene fortsatt spille en sentral rolle i etikkopplæringen i Forsvaret, er det etter min mening helt nødvendig å satse på en målbevisst videreutdanning på dette feltet.³⁵

Profesjonalisering har også konsekvenser for selve etikkopplæringen i Forsvaret. Det er behov for en grundig gjennomgang av både struktur, innhold og kompetanse. Den nåværende opplæringen er et resultat av en lang historisk utvikling med mange aktører hvor innretning, planer og utdanningsopplegg ikke er blitt koordinert i tilstrekkelig grad. Innføring av ny militær ordening, som blant annet innebærer opprettelsen av spesialistbefalskorps vil være en god anledning til å starte et slikt arbeid. Her vil det være naturlig at feltprester deltar, men like viktig vil det være at militære profesjonsutøvere deltar aktivt i en slik prosess.

³⁵ Relevansen av etikkfaglig og militærfaglig kompetanse for feltprester i forbindelse med etisk rådgivning i Forsvaret er tidligere drøftet i Nils Terje Lunde (2012). «Feltprestens rolle i militær maktanvendelse». *PACEM* nr. 1, s. 60-61.

Konklusjon

Feltprestene har en sentral rolle i Forsvarets etikkopplæring. Denne rollen er blitt styrket de siste årene. Innledningsvis ble det stilt spørsmål med hvorvidt en slik rolle fremstår med legitimitet innad i Forsvaret, i samfunnet og i kirken, samt hvorvidt feltprestens sentrale rolle gir en funksjonell og effektiv etikkundervisning. Det er flere overordnede utviklingstrekk som problematiserer feltprestenes sentrale rolle i Forsvarets etikkopplæring.

Sekulariseringen problematiserer tros- og livssynspersonells relevans i etikkopplæring. Samtidig er det også mulig å formulere en relevant rolle ut fra grunnleggende premisser i det norske samfunn. Tros- og livssynsmessig pluralisering problematiserer en enhetlig og samtidig spesifikk nok avklaring mellom etikkopplæringen som tros- og livssynsinkluderende og ivaretagelse av personellets tros- og livssynsmessige integritet. Dette vil måtte forde videre dialog. Deinstitusjonalisering problematiserer relevansen av en institusjonell etisk forståelse hos målgruppen og feltprestens rolle som autoritet i religiøse og etiske spørsmål. Dette fordrer at feltprestens autoritet tilrettelegges langs andre linjer enn den tradisjonelle. Til slutt pekes det på at profesjonalisering innebærer at feltprestens kompetanse kan problematiseres. Det vises til behovet for adekvat militærfaglig og etikkfaglig kompetanse for videre utvikling av etikkopplæringen.

Det er behov for en grundig gjennomgang av etikkopplæringen i Forsvaret, spesielt i lys av innføringen av ny militær ordning. Denne gjennomgangen må i tillegg til innretning, forankring og faglig innhold også tematisere hvem som skal undervise i etikkopplæringen. Det vil være naturlig at feltprester, som nettopp har lang erfaring med ledelse, utvikling og gjennomføring av etikkopplæringen, bidrar i en slik gjennomgang. Like viktig blir det imidlertid at også militære profesjonsutøvere, og gjerne også personell med annen fagkompetanse bidrar i en slik gjennomgang.

Kanskje vil en slik gjennomgang også kunne synliggjøre ønskeligheten av at personell med ulik fagbakgrunn og fagkompetanse i fellesskap bidro i etikkopplæringen i Forsvaret. Kanskje vil det være en modell som både styrker etikkopplæringens forankring og legitimitet og som bidrar til relevans og synlighet.

Nils Terje Lunde (f. 1971). Sjef for fagavdelingen i Feltprestkorpset. Luftkrigsskoleprest 1996 – 2005. Prest ved Forsvarets Høgskole 2005-2011. Lunde har tjenestegjort som feltprest i Afghanistan. Han har publisert arbeider i medie-etikk, militæretikk og feltpresttjenestens historie.

